HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume: 13, Issue: 5, October 2021

www.historystudies.net

TARİHYAZIMINDA ANILARIN ROLÜ VE ÖNEMİ: SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRK DIŞ POLİTİKASI TARİHİ ÜZERİNE GÜNCEL BİR DEĞERLENDİRME

*The Role and Importance of Memoirs in Historiography: A Current Assessment on
the History of Turkish Foreign Policy in the Post-Cold War Era*

Dr. Emre Feyzi Çolakoğlu

Bursa

efcolakoglu@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-8449-1067

Makale Türü-Article Type : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-Received Date : 07.06.2021
Kabul Tarihi-Accepted Date : 09.10.2021
DOI Number : 10.9737/hist.2021.1044

Atıf – Citation:

Emre Feyzi Çolakoğlu, "Tarihyazımında Anıların Rolü ve Önemi: Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikası Tarihi Üzerine Güncel Bir Değerlendirme", *History Studies*, 13/5, Ekim 2021, s. 1499-1517.

TARİHYAZIMINDA ANILARIN ROLÜ VE ÖNEMİ: SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRK DIŞ POLİTİKASI TARİHİ ÜZERİNE GÜNCEL BİR DEĞERLENDİRME*

The Role and Importance of Memoirs in Historiography: A Current Assessment on the History of
Turkish Foreign Policy in the Post-Cold War Era

Dr. Emre Feyzi Çolakoğlu

Öz

Tarihyazımı bilimsel bir kimlik kazanmaya başlamasıyla birlikte kendisine has bir metodoloji geliştirmeye başlamıştır. Bu metodolojinin en önemli unsurlarından bir tanesi de güvenilir kaynaklardan yararlanmak olmuştur. Bu kaynaklardan en önemlileri ise birinci elden tutulan kaynaklardır. Siyasi tarihin bir dalı olan dış politika tarihyazımı da başta arşiv belgeleri olmak üzere birçok birincil kaynağa sahip bir çalışma alanıdır. Ancak söz konusu kaynaklardan her zaman arzulanan şekilde yararlanmak mümkün değildir. Bu durum kendisini Türk dış politikası tarihi alanında yapılacak çalışmalarda oldukça fazla hissettirmektedir. Çünkü mevzubahis alanda yapılacak bir araştırmanın en değerli kaynakları sayılabilecek belgeleri barındıran Dışişleri Bakanlığı Arşivi henüz kullanıcıların hizmetine tam olarak açılmış değildir. Dolayısıyla bu alanda arşiv belgelerinin dışındaki birincil kaynakların değeri bir kat daha artmaktadır. Bu kapsamda, çalışmada ilk olarak Türk dış politikası tarihyazımında başvurulabilecek kaynakların başında gelen anıların tarihyazımındaki rolü ve önemi tartışılacak ve ardından son on yılda yayımlanmış güncel örneklerin Soğuk Savaş dönemi sonrası Türk dış politikası tarihyazımına yapabilecekleri katkılar ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tarihyazımı, Siyasi Tarih, Türk Dış Politikası, Anılar.

Abstract

Historiography, while gaining a scientific identity, has begun to develop a unique methodology. One of the most significant elements of this methodology has been to benefit from reliable sources. The most important of these sources are primary sources. Historiography of the foreign policy, which is a branch of diplomatic history, is a field of study with many primary sources, especially archival documents at first. However, it is not always possible to benefit from those sources as desired. This difficulty has been experienced especially in the historiography of Turkish foreign policy since the archives of the Ministry of Foreign Affairs that contains the most valuable sources for researchers have not been properly available for users yet. For this reason, primary sources other than the archival documents get importance once more. In this study, the role and importance of the memoirs that could be consulted in the historiography of Turkish foreign policy in the post-Cold War era is going to be discussed at first and then, the possible contributions of a number of sample memoirs that have been published so far are going to be evaluated in this context.

Key Words: Historiography, Diplomatic History, Turkish Foreign Policy, Memoirs.

* Bu çalışma daha önce 10-13 Nisan 2017 tarihleri arasında Türk Tarih Kurumu tarafından Ankara'da düzenlenen "Uluslararası Prof. Dr. Halil İnalcık-Tarih ve Tarihçilik" başlıklı sempozyumda sözlü bir bildiri olarak sunulmuş ve sempozyumda yapılan eleştiriler ile yayımlanan yeni anılar doğrultusunda gözden geçirilerek genişletilmiştir.

Giriş

İlkçağlardan itibaren insanların kendileri ve içerisinde yaşadıkları toplumu anlamak için başvurdukları en önemli araçlardan birisi tarih olmuştur. Tarih, en basit haliyle geçmişte gerçekleşen olayları yer ve zaman göstererek anlamaya ve aktarmaya çalışan bir bilim dalı olarak tanımlanmaktadır. Ancak, tarihi bilimsel bir hüviyete kavuşturan en önemli detay, yıllar içerisinde kendisine has bir metodoloji geliştirmesi olmuştur. Bu metodolojinin en önemli unsurunu da geçmişte gerçekleşen olayları yer ve zaman göstererek anlamaya ve aktarmaya çalışırken bunu güvenilir kaynaklara dayandırmak oluşturmaktadır. Bu kaynaklardan en önemlileri ise birinci elden tutulan kayıtlardır. Bu kayıtların en başta geleni de arşiv belgeleridir. Ancak tarihyazımında arşiv belgelerinden her zaman istenildiği ölçüde yararlanmak mümkün değildir. Bu durumda başta anılar olmak üzere arşiv belgelerinin yerini tutabilecek diğer birinci elden tutulan kayıtlar ön plana çıkmaktadır.

Siyasi tarihin bir dalı olan Türk dış politikası tarihyazımının çeşitli kaynakları bulunmaktadır. Ancak bu konuda asli değere sahip olan Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nin araştırmacıların kullanımına henüz tam anlamıyla açılmamış olması bu alanda çalışma yapmak isteyen araştırmacıların en kayda değer kaynaklardan mahrum kalmalarına yol açmaktadır. Bu durum, Türk dış politikası tarihyazımı için arşiv belgeleri dışındaki kaynakların önemini bir kat daha arttırmaktadır. Bu konuda Türk dış politikası tarihyazımında üzerinde yeterince durulmayan kaynakların başında ise *anılar*¹ gelmektedir. Özellikle Türk dış politikanın yürütülmesinde görev almış diplomatların yayımladıkları anılar Türk dış politikası tarihyazımında önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Bununla birlikte geçmiş yıllarda Türk diplomatlarının anı yazma ve yayımlama konusunda yabancı meslektaşlarına kıyasla çok da hevesli olmadıkları görülmektedir. Yine de bu çekimserlik eğilimi son yıllarda yayımlanan çalışmalarla önemli ölçüde kırılmaya başlamıştır. Son on yıl içerisinde emekli diplomatlar tarafından yayımlanan anılar, Türk dış politikası tarihi araştırmacılarına son derece değerli kaynaklar sunmaktadır. Bu makalenin amacı, anıların tarihyazımında arşiv belgeleri kadar önemli bir kaynak türü olduğunu gösterdikten sonra emekli diplomatlar tarafından son dönemde yayımlanmış anıların Soğuk Savaş sonrası Türk dış politikası tarihyazımına yapabilecekleri katkıyı ortaya koymaktır.

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde tarihyazımının kaynakları ve bu kaynaklar arasında anıların yeri ve önemi ortaya konulacaktır. Bunu yaparken tarihyazımında yararlanılan kaynakların birincil-ikincil, nesnel-öznel ve güvenilir-güvenilmez olma gibi özellikleri tartışılacaktır. Bu tartışmada anıların neden birincil kaynak olarak görülmesi gerektiği ve tarihyazımına hangi durumlarda nasıl katkı sunabileceği üzerinde durulacaktır. Anıların niteliği ve tarihyazımındaki işlevi ortaya konduktan sonra ikinci bölümde bu kaynak türünün Türk dış politikası tarihyazımındaki yeri hakkında bilgi verilecektir. Çalışmanın son bölümünde ise Soğuk Savaş dönemi sonrası Türk dış politikası tarihyazımında yararlanılabilecek güncel anı örnekleri ele alınacaktır. Burada ele alınan örneklerin Türk dış politikası tarihyazımına yapabilecekleri katkılar değerlendirileceklerdir.

¹ Anı, Türk Dil Kurumu (TDK) tarafından “Geçmişte yaşanmış çeşitli olaylardan belleğin sakladığı her türlü iz” ve “Yaşanmış olayların anlatıldığı yazı türü” olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte, Türk tarihinde anı yazımının Batılı anlamda yaygınlaşmasıyla birlikte türün Fransızcadaki karşılığı olan “*mémoires*” kelimesine karşılık Türkçede “*hatıra*” ve bunun çoğulu olarak da “*hatırat*” kelimeleri kullanılmaya başlanmıştır. Daha sonra yaşanan öz Türkçe akımı ile birlikte “*hatıra(t)*” sözcüğünün yerine “*anı(lar)*” sözcüğü yaygınlık kazanmıştır. Bkz: Şevket Kamil Akar - İrfan Karakoç, “Siyasi Tarih Kaynağı Olarak Hatırat ve Gezi Notları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.2, S.1, 2004, s.384. Bu çalışmada söz konusu terimin günümüz Türkçesindeki yaygın kullanımı olan “*anı(lar)*” sözcüğü tercih edilecek ancak bazı doğrudan alıntılarda geçen “*hatıra(t)*” kullanımı olduğu gibi korunacaktır.

1. Tarihyazımı ve Anılar

Literatürde tarih için çeşitli tanımlamalar yapılmış olsa da tarihyazımı Tekeli tarafından “geçmişteki olay-olgulara ilişkin bilgilerin anlatı formunda sunulması” olarak sadeleştirilmiş bir şekilde ifade edilmektedir.² Bu tanımlamadan yola çıkarak tarihyazımının esas unsurunu da tarihsel kaynakların teşkil ettiği dile getirilebilir. Tarihsel bilgi üretmeyi amaçlayan bir tarih araştırması ya da tarihin nasıl çalıştığını ve çağlar boyunca nasıl aktarıldığını ele alan tarihyazımı kaynak materyallerini kullanmaktadır.³ Şüphesiz ki tarihyazımında yararlanılan bu kaynakları da birincil ve ikincil kaynaklar olmak üzere bir tasnife tabi tutmak gerekmektedir. Literatürde bir kaynak tarihsel bir olayın tam içinden ya da en azından yakınından bilgi veriyor, yani kendisiyle olay arasında başka bir kaynağı barındırmıyorsa birincil kaynak olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte, başta birincil kaynaklar olmak üzere başka kaynaklardan yararlanarak hazırlanmış ise ikincil kaynak olarak nitelenmektedir.⁴ Her ne kadar tarih kuramındaki gelişmelere paralel olarak bazı tarihçiler tarafından birincil-ikincil kaynak ayrımının artık ortadan kalktığı iddia edilse de özellikle siyasi tarih alanında birincil kaynakların ayrıcalıklı konumu önemini hala korumaktadır.⁵ Acun bu konuda,

“Birinci elden kaynaklar tarihçilere daha meşru ve daha güvenilir kayıtlar olarak görülür. Bunlar araştırmacıya tarihsel bir olay veya dönem esnasında gerçekte ne olduğuna dair doğrudan bilgi verebilir. ... İkinci elden kaynaklar ise birinci elden orijinal kayıtlarla aynı değer ve güvenilirliğe sahip olarak görülmez. Çünkü olayları aktarma esnasında kayıplar veya hatalar meydana gelmiş olabilir. ... Eğer akademik bir çalışma sadece ikinci elden kaynaklara dayanılarak yapılmış ise bu, orijinal araştırmanın yapılmadığı anlamına gelir. Dolayısıyla, pek ciddiye alınmaz.”

tespitinde bulunmaktadır.⁶ Dolayısıyla özgün bir dış politika tarihi çalışması yapmak, her şeyden önce birincil kaynaklardan faydalanmaya bağlıdır. Çünkü birincil kaynaklardan türetilmiş ikincil kaynaklara dayanan bir çalışmanın özellikle siyasi tarihyazımına sunabileceği katkı oldukça sınırlıdır.

Tarihyazımında bir araştırmacının yararlanabileceği birincil kaynakların başında belgeler gelmektedir. Söz konusu belgeler de arşivlerde bulunmaktadır. Arşiv belgelerinin tarih çalışmalarındaki önemi ilk kez olmasa da etkili bir şekilde, tarihin diğer disiplinlerden ayrılarak bilimsel bir hüviyet kazanmasında öncü rol oynayan Alman tarihçi Leopold von Ranke tarafından ortaya konmuştur.⁷ Ranke’ye göre tarihyazımı “birinci el tarihsel belgelere” ve bunların katı kurallara bağlanmış eleştirel incelemesine bağlıdır.⁸ Öyle ki Ranke için belge kutsal olmasının yanında aynı zamanda da vazgeçilmezdir. Bu nedenle asıl amacı “hakikatte ne olduğunu ortaya

² İlhan Tekeli, “Tarihyazımı”, *Tarih İçin Metodoloji*, Ed. Ahmet Şimşek, Pegem Akademi, Ankara 2015, s. 46.

³ Fatma Acun, “Tarihin Kaynakları”, *Tarih Nasıl Yazılır? Tarihyazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji*, Ed. Ahmet Şimşek, 7. Baskı, Tarihçi Kitapevi, İstanbul 2015, s. 120.

⁴ Muhittin Tuş, “Tarihçi ve Kaynak”, *Tarih İçin Metodoloji*, Ed. Ahmet Şimşek, Pegem Akademi, Ankara 2015, ss. 234-235.; Zekeriya Kurşun, “Tarihin Kaynakları”, *Tarih Metodu*, Ed. Zekeriya Kurşun, Anadolu Üniversitesi AÖF Yayınları, Eskişehir 2011, ss. 23-24.

⁵ Birincil-İkincil kaynak ayrımının ortadan kalkması gerektiği üzerine yapılan tartışmalar için bkz: Richard J. Evans, *Tarihin Savunusu* Çev: Uygur Kocabaşoğlu, İmge Kitapevi, Ankara 1999, ss. 99-107.; E. Semih Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları*, 5. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara 2015, s. 16.

⁶ Acun, agm, ss. 121-123.

⁷ Leopold von Ranke’nin kurucusu olduğu Alman Tarih Okulu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Antony Grafton, *Dipnotlar, Merak Uyandıran Bir Tarih*, Çev. Fatma Acun, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2012, ss. 35-60; Georg G. Iggers, *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı*, Çev. Gül Çağalı Güven, 5. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, ss. 23-31.

⁸ İbrahim Hakkı Öztürk, “Bilimsel (Modern) Tarihten Parçalanmış (Postmodern) Tarihe”, *Tarih Nasıl Yazılır? Tarihyazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji*, Ed. Ahmet Şimşek, 7. Baskı, Tarihçi Kitapevi, İstanbul 2015, ss. 121-123.

çıkarmak” olan tarihçi için “belge yoksa tarih de yoktur”.⁹ Bununla birlikte, arşiv belgelerinin tarih çalışmalarındaki bu ayrıcalıklı rolü ve önemi sonraki yıllarda başta Annales ekolü olmak üzere farklı tarih okulları tarafından bazı eleştirilere tabi tutulmuştur.¹⁰ Ancak tüm bu eleştirilere rağmen özellikle siyasi tarih çalışmalarını arşiv belgelerinden tamamen arındırmak mümkün değildir. Erhan bu konuda

“İster post-modernist ister neo-realist olsun, uluslararası ilişkiler alanında geçmişçi açıklamaya koyulanlar, belgeyi tamamen dışladıklarında ayakları fazlaca yere basmayan teorik fantezilere yönelme tehlikesiyle karşı karşıya kalırlar. ... Arşiv belgesi, siyasi tarihi, bir yandan uluslararası ilişkiler teorisi alanındaki çalışmalardan, diğer yandan da, namütenahi okulların etkisiyle kaleme alınmış tarih çalışmalarından ayırt eden unsurdur.”

tespitinde bulunmaktadır.¹¹

Diğer taraftan, Cadiou vd.’nin belirttiği üzere, arşiv belgeleri her ne kadar bir tarihçinin ortaya özgün bir metin koyabilmesi için vazgeçilmez bir kaynak olsa da yararlanılabilecek tek kaynak değildir.¹² Tarihyazımında başvuru kaynakları arasında arşiv belgelerinin yanı sıra resmi ve yarı resmi yayınlar, yıllıklar, gazete ve dergiler gibi süreli yayınlar da birincil kaynak özelliği taşımaktadır.¹³ Tüm bu kaynaklara ek olarak, yapılan çalışmalarda bu kaynaklar kadar sık kullanılsalar da tarihyazımının bir diğer önemli birincil kaynağı da anılardır. Özdemir’in “Bir kimsenin kendi başından geçen ya da kendi döneminde ortaya çıkan olay ve olguları gözlemlerine, bilgilerine dayanarak anlattığı yazı türü”¹⁴ olarak nitelediği anıların tarihteki ilk örnekleri antik çağlara kadar uzanmaktadır. Bu anlamda Roma İmparatoru Julius Caesar, Bizans İmparatoru Kantakuzenos, Timur İmparatorluğu’nun kurucusu Timur ve Babür Hükümdarlığı’nın kurucusu Babür’ün bıraktığı anı niteliğindeki eserler tarih çalışmalarında kullanılan en eski anı örnekleridir.¹⁵

Diğer taraftan, anıların edebi özellikleri bakımından birbirlerine yakınlık göstermelerine rağmen özyaşamöykülerinden (otobiyografi) ayrışmaları gerekmektedir. Özyaşamöykülerinde yazarlar daha çok kendi özel yaşamlarından, özel duygu ve eğilimlerinden söz etmektedir. Metnin odak noktası da yazarın kişiliğidir. Anılar ise yazarların iç dünyasından daha çok dış dünyada olan bitenlere ağırlık verir. Dolayısıyla yazarların esas kaygısı tanık oldukları olay ve olguları okuyucuya aktarmak, bunların arka planlarını sorgulamaktır.¹⁶ Anıları özyaşamöykülerinin yanı

⁹ Fatma Acun, “Tarihin İnşa Sürecinde Belge ve Kullanımı”, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu Bildiriler*, Ed. Mehmet Öz, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, s. 67.

¹⁰ Rankeci tarih anlayışına yöneltilen eleştiriler ve Annales Tarih Okulu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Peter Burke, *Tarih ve Toplumsal Kuram*, Çev. Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011, ss. 13-16.; Erdem Sönmez, *Annales Okulu ve Türkiye’de Tarihyazımı Annales Okulu’nun Türkiye’deki Tarihyazımına Etkisi: Başlangıçtan 1980’ye*, 2. Baskı, Tan Kitapevi Yayınları, Ankara 2010, ss. 36-95.; Salih Özbaran, *Tarih, Tarihçi ve Toplum*, 3. Baskı, Yakın Kitapevi, İzmir 2015, ss. 89-95; Iggers, *age*, ss. 37-65.

¹¹ Çağrı Erhan, “Siyasi Tarihin Kaynakları”, *Türkiye’de Siyasi Tarihin Gelişimi ve Sorunları Sempozyumu*, Ed. Gökhan Erdem, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara 2006, ss. 107-108.

¹² François Cadiou vd., *Tarih Nasıl Yapılır: Uygulama ve İçerik*, Çev. Devrim Çetinkasap, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 225.

¹³ Bu kaynaklar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Engin Berber, *Türk Dış Politikası Çalışmaları Cumhuriyet Dönemi İçin Ulusal Rehber*, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012, ss. 29-128.; Kemal Arı, *Tarih Yöntemi*, İleri Yayınları, İzmir 2011, ss. 177-180.; Yalçın, *age*, ss. 65-236.

¹⁴ Emin Özdemir, “Anı ve Anı Dilimiz Üzerine”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.XXV, S.246, 1972, s. 398.

¹⁵ Mübahat S. Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usul*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 24.

¹⁶ Salah Bırsel, “Anı Üzerine”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.XXV, S.246, 1972, s. 378.; Özdemir, *agm*, ss. 399-400.; Bununla birlikte, genellikle anılar ile karıştırılabilecek ya da karşılaştırılabilecek bir başka edebi tür olan yaşamöykülerinde (biyografi) ise kişilerin hayat hikâyeleri başkaları tarafından kaleme alınmaktadır. Dolayısıyla bu edebi tür her şeyden önce teknik olarak ikincil kaynak statüsünde olması nedeniyle anılardan ayrılmaktadır. Yaşamöykülerinin siyasi tarih alanında taşıdığı kaynak değerinin tarih okullarına göre karşılaştırmalı olarak ele alındığı özlü bir çalışma için bkz: Tülay Gül, *Doğumundan Hariciye Vekilliğine M. Şükrü Saraçoğlu (1887-1939) Hakkındaki*

sıra günlüklerden de ayırmak icap etmektedir. Çünkü günlükler günü gününe saptanan olaylar, düşünceler ve duygulardan oluşurken anılarsa genellikle üstünden uzun yıllar geçmiş olayları dile getirmektedir Yetkin, bu ayrımı “*Günlük, ileriye doğru gider, hatıra geriye doğru iner. Biri yaşarken, öbürü yaşadıktan sonra yazılır.*” sözleriyle açıklığa kavuşturmuştur.¹⁷

Teknik olarak özyaşamöyküleri ve günlüklerden ayrılan anılar, kaleme alınıp tarzlarına göre de kendi içlerinde farklılık göstermektedir. Bu anlamda anılarını yazmaya karar vermiş bir kişinin başvurduğu yöntemlerin başında, kişinin tanık olduğu ya da duyduğu olayları hatırlamaya çalışıp bunları kronolojik bir sıraya koyduktan sonra yazıya aktarması gelmektedir.¹⁸ Ancak insan belleğinin kapasitesinin sınırlarının olmadığı bilim adamları tarafından kanıtlanmış bir gerçek olsa da aradan uzun yıllar geçtikten sonra belleğe kaydedilen her olayın istenildiği zaman en küçük ayrıntılarıyla hatırlanması her zaman mümkün olamamaktadır. İşte bu noktada anıların kaleme alınmasında başvurulan bir başka yöntem ortaya çıkmaktadır: Günlükler ya da günü gününe tutulan notlara başvurma. Günlükler, yaşanan anın üzerinden fazla zaman geçmeden kaleme alındıkları için içeriklerinde oldukça bol ve geniş miktarda ayrıntıyı barındırmaktadır. Dolayısıyla kişinin anılarını yazarken zamanında tutulmuş bu notlardan yararlanması, oluşturulan metnin ayrıntı yönünden daha zengin olmasını sağlamaktadır.¹⁹ Anı yazarlarının başvurdukları bir diğer yöntem ise bulundukları görev sırasında birer kopyasını kendilerine sakladıkları belgelerden faydalanmaktır. Ancak Akşin’e göre belgelere dayanarak kaleme alınan bu türden anılar, yaşanan olayları ve bunların perde arkasını okuyucuya aktarmak yerine daha çok “*sunulan belgeleri konuşturmak*” işlevi görmektedir.²⁰ Bu nedenle okuyucuya daha faydalı bir eser sunmak isteyen bir yazarın anılarını kaleme alma sürecinde belgelere başvurması, kendisini anılarını kaleme almaya iten dürtüyü ve esas amacını kesinlikle unutturmamalıdır.

Anılar, nadiren üçüncü şahısların okuması önemsenmeden kaleme alınsa da esas itibarıyla yayımlanmak ve başka kişilerin de okumasını sağlamak için yazılır. Peki, anı yazarları neden başlarından geçen, tanık oldukları ya da duydukları olayları başkalarının da okuması için yayımlama isteği duyar? Olgun, bu soruya cevap olarak birtakım nedenler sıralamaktadır:

“*Unutulma korkusundan kurtulmak; kaybolup gitmesine kişinin gönlünün razı olmayacağı bir gerçeği ortaya koymak; yazma alışkanlığı; birlikte yaşadığı kişilerden kimilerine karşı duyduğu hayranlığı belirtmek; tarih ve kamuoyu karşısında hesaplaşmak, pişmanlık duygularını anlatarak rahatlamak, bir çeşit günah çıkarmak; gelecek kuşaklara ders vermek; siyasal hasımlarını kötülemek ya da kendini savunmak.*”²¹

Görüldüğü gibi bir kimseyi anılarını yazmaya iten pek çok sebep vardır. Ancak “*her anı yazarı için bu gerekçelerden sadece bir tanesi geçerlidir*” diye bir kural yoktur. Bugüne kadar yayımlanmış anılardan yalnızca birkaç tanesi bile incelendiğinde, yazarın üslubundan veya anlattıklarından kendisini anılarını yazmaya iten aynı andan birden fazla nedenin etkili olduğu da gözlemlenebilmektedir. Akar ve Karakoç sözü edilen bu gerekçelerden hangisi veya hangileri etkili olursa olsun anı yazarının aklında mutlaka kendisini ön planda tutma ve savunma isteği olduğunu vurgulamaktadır. Bu nedenle diğer yazın türlerine göre anılar, yazarın içinde en çok bulunduğu ve birinci tekil şahsın hemen her cümlede hissedildiği eserlerdir.²²

İddialar ve Yanıtlar ile Özlü Bir Biyografi Denemesi, Ödemiş Belediyesi Yıldız Kent Arşivi ve Müzesi Yayınları, İzmir 2014, ss. 7-12.

¹⁷ Özdemir, agm, s. 400.

¹⁸ Sina Akşin, “Türkiye’de Anılar ve Biyografiler”, *Felsefe Kurumu Seminerleri*, Ankara 1977, s. 405.

¹⁹ Age, s. 404.

²⁰ Age, s. 405.

²¹ İbrahim Olgun, “Anı Türü ve Türk Edebiyatında Anı”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.XXV, S.246, 1972, s. 405.

²² Akar – Karakoç, agm, s. 386.

Tarihi antik çağlara kadar uzanan anı türünün tarih çalışmalarındaki yeri ise tarihçiler arasında uzunca bir süre önemli bir tartışma konusunu oluşturmuştur. Yukarıda da değinildiği üzere anılar, pek tabii olarak yazarın eserde yer alan olay ve olgular hakkındaki şahsi duygu, düşünce ve yorumlarını da içermektedir. Bu nedenle bazı tarihçiler tarafından anıların nesnellikten ziyade öznel olma özelliklerinin daha ağır bastığı ve bu yüzden nesnel tarihsel gerçekler hakkında bilgi sunamayacakları ısrarla savunulmaktadır. Bu durumda anıların birincil kaynak olarak değerlendirilmelerinin mümkün olamayacağı, bilimsel tarih çalışmalarında mutlaka kullanılmak isteniyorlarsa da kesinlikle iç ve dış tenkitten geçirilmeleri ve diğer kaynaklarla karşılaştırılmaları gerektiği gibi savlar öne sürülmektedir.²³ Anıların, tarihsel kaynak olma niteliklerini sorgulama ya da azaltma niyeti içeren bu argümanların göz önünde bulundurulmadıkları önemli bir husus vardır. Şöyle ki tarih çalışmalarında kullanılacak her kaynak –siyasi tarihyazımının olmazsa olmaz kaynağı olarak aktarılan arşiv belgeleri dâhil- zaten çok titiz bir tenkit sürecinden geçirilmelidir. Çünkü bilimsel bir tarih araştırması yaparken prensip olarak hiçbir kaynağın peşinen nesnel ve güvenilir olduğunun kabul edilmemesi gerekmektedir. Bu nedenle arşiv belgeleri için dahi geçerli olan bu kural pek tabii ki anılar için de geçerlidir. Diğer bir ifadeyle öznel ifadeler barındırma ihtimali ile mutlaka ciddi bir karşılaştırma ve tenkit sürecinden geçirilmesi zorunluluğu, anıların birinci elden kaynak olma özelliklerine hiçbir şekilde zarar vermemektedir. Sonuç olarak, Acun’un da altını çizdiği üzere araya başka hiçbir etken sokmadan, doğrudan doğruya olayların katılımcıları tarafından tutulan kayıtlar, bu özellikleriyle birincil kaynak değeri taşımaktadırlar ve “katılımcı veya gözlemcilerin bireysel bakış açısını yansıtan hatıralar, bu tür kaynakların en güzel örneğidir.”²⁴

Diğer taraftan, anıların nesnel bir tarihsel gerçeklik sunup sunmayacakları konusunda birtakım şüpheleri olan araştırmacılar dahi anıları başvurulabilecek kaynaklar arasından tamamıyla çıkarmanın doğru olmayacağını işaret etmektedir. Çünkü anılar en nihayetinde bünyelerinde “bir dönemin genel konjonktürünün ya da bir kurumsal yapının çalışma pratiğinin nasıl işlediğine yönelik ipuçlarını” da barındırmaktadır.²⁵ Nitekim anıları birincil kaynak olarak sınıflandıran bir tarihçi olan Brundage “yazarın lehine yorumlar içerse ve hatta sadece kendisine hizmet etse bile bu türün bir kaynak materyal olarak hiçbir şekilde değersiz olmadığını” belirtmekte ve “tüm diğer niteliklerinin yanı sıra hatıratlar önde gelen şahsiyetlerin kişilikleriyle ilgili çok değerli bilgiler sunmaktadır” tespitinde bulunmaktadır.²⁶ Burandage’e benzer bir yaklaşım Erhan tarafından da savunulmaktadır. Erhan’a göre anılar “hiçbir şeyi açıklamasa, çarpıtılmış ve gerçeğin tamamını veya bir kısmını gizler mahiyette de olsa, hiç olmazsa tarihsel aktörün halet-i ruhiyesi hakkında fikir sahibi olmamızı sağlar.”²⁷ Anılar, bu özellikleriyle beşeri gerçekleri ve diğer kaynak türlerinde pek rastlanmayan bilgileri içermektedir. Dolayısıyla Birinci’nin de vurguladığı üzere “siyasi tarih ve zihniyet araştırmaları söz konusu olduğunda anılar vazgeçilmez bir kaynak durumundadır.”²⁸

²³ Küttükoğlu, *age*, s. 25.; Yalçın, *age*, ss. 273, 275-276.; Akar – Karakoç, *agm*, s. 386.

²⁴ Acun, “Tarihin Kaynakları”, s. 121.

²⁵ Onur Kınalı, “Anılar ve Yaşam Öyküleri”, *Türk Dış Politikası Çalışmaları Cumhuriyet Dönemi İçin Ulusal Rehber*, Ed. Engin Berber, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012, s. 139.

²⁶ Anthony Brundage, *Going to Sources: A Guide to Historical Research and Writing*, 4. Baskı, Illionis, Harlan Davidson Inc., 2008, s. 22’den aktaran Ali Altıkulaç - Emine Güntepe Yeşilbursa, “Tarih Araştırmacılarına Göre Hatıratların Tarihsel Değeri”, 3. *Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu Bildiri Tam Metin Kitabı*, 25-27 Haziran 2014, s. 162.

²⁷ Erhan, *age*, s. 111.

²⁸ Ali Birinci, *Tarih Yolunda Yakın Mazinin Siyasi ve Fikri Ahvalı*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2001, s. 25.

2. Türk Dış Politikası Tarihyazımı ve Anılar

Türk dış politikası tarihyazımı, üzerinde uzlaşmış bir tanımı ve mutlak çizgilerle belirlenmiş çizgileri olmasa da siyasi tarihin çalışma alanına girmektedir.²⁹ Dolayısıyla Türk dış politikası tarihi çalışması yaparken yararlanılabilecek kaynaklar da siyasi tarihin kaynaklarından oluşmaktadır. Türk dış politikası tarihi araştırmacılarının yararlanabilecekleri birçok kaynak bulunmaktadır.³⁰ Bununla birlikte, bu çalışmanın ilk bölümünde vurgulandığı üzere bu konuda özgün bir çalışma ortaya koymak her şeyden önce birincil kaynaklardan azami ölçüde yararlanmayı gerekli kılmaktadır. Söz konusu birincil kaynakların en önemlisini ise elbette ki çalışılan dönemin arşiv belgeleri oluşturmaktadır. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı (ATASE) Arşivi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi, Türk Tarih Kurumu (TTK) Arşivi ve Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Arşivi ilgili araştırmacıların çalışabilecekleri arşivlerin başında gelmektedir.³¹ Ancak görüldüğü üzere özel bir kanun maddesi ile sahip olduğu arşiv belgelerini Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'na devretme sorumluluğundan muaf tutulan Dışişleri Bakanlığı'nın arşivi maalesef uzun yıllar bu listenin içerisinde yer alamamaktadır.³² Bu durum, ilgili araştırmacıların en önemli kaynaklarından mahrum kalmalarına yol açmaktadır. Bloch, *Tarihin Savunusu veya Tarihçilik Meselesi* adlı eserinde bir tarihçinin en zor görevlerinden birinin ihtiyaç duyacağını düşündüğü belgeleri toplamak olduğunu dile getirmektedir.³³ Herhalde bu zorluk Türk dış politikası tarihi çalışan bir araştırmacı için katbekat güçlü bir şekilde hissedilmektedir. Çünkü bu çalışmanın ilk bölümünde de belirtildiği üzere bir tarih çalışmasında arşiv belgeleri, Türk dış politikası tarihi özelinde de Dışişleri Bakanlığı'na ait arşiv belgeleri, araştırmacıların en önemli birincil kaynaklarıdır. Dolayısıyla bu kaynaklardan yoksun olmak, söz konusu araştırmacıları en kötü ihtimalle yabancı ülkelerin arşiv kayıtlarına muhtaç etmektedir. Budak'a göre böyle bir yönelim de araştırmacının ele aldığı konunun ya da dönemin "yabancı gözüyle" değerlendirmesi gibi garipsenecek bir tablonun ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu durum, bilimsel ve objektif değerlendirmeler için ciddi bir engel oluşturmaktadır.³⁴

Criss, "belge bağımlılığı sendromuna" kapılmış bazı araştırmacıların Türk arşivlerine ulaşamamaları üzerine diğer bütün kaynakları yok sayma eğiliminde olduklarını dile

²⁹ Siyasi tarihin tanımlanması ve kapsamının belirlenmesi hakkındaki tartışmalar için bkz: Erel Tellal, "İsimlendirme Sorunu", *Türkiye'de Siyasi Tarihin Gelişimi ve Sorunları Sempozyumu*, Ed. Gökhan Erdem, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara 2006, ss. 75-83.; Ahmet Mumcu, "Siyasal Tarih", *Felsefe Kurumu Seminerleri*, Ankara 1977, ss. 376-391.

³⁰ Türk Dış Politikası hakkında hazırlanmış kapsamlı bibliyografya çalışmaları için bkz: Mustafa Aydın vd., *Türk Dış Politikası Kaynakçası (1923-2000)*, Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara 2001.; Mustafa Aydın - M. Nail Alkan, *An Extensive Bibliography of Studies in English, German and French on Turkish Foreign Policy (1923-1997)*, Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara 1997.; Metin Tamkoç, *A Bibliography on the Foreign Relations of the Republic of Turkey 1919-1967 and Brief Biographies of Turkish Statesmen*, ODTÜ İdari İlimler Fakültesi Yayınları, Ankara 1968.; Mustafa Budak, "Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikasına Dair Türkçe Kaynak ve Araştırmalar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.2, S.1, 2014, ss. 267-340.

³¹ Berber, age, ss. 12-26.; Arı, age, ss. 165-174.; Yalçın, age, ss. 44-63.

³² Dışişleri Bakanlığı personeli Büyükelçi Songül Ozan ve Elçi Yavuz Evirgen, 7-9 Nisan 2016 tarihlerinde İstanbul'da gerçekleştirilen *Diplomasi ve Dış Politika Çalışmalarında Arşivlerin Rolü* başlıklı sempozyumda yaptıkları konuşmalarında Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşiv Dairesi Başkanlığı tarafından yürütülen Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nin dijital ortama aktarılması ve araştırmacıların kullanımına açılmasıyla ilgili 2014 yılında başlanan proje hakkında bazı önemli bilgileri katılımcılarla paylaşmıştır. Ozan ve Evirgen gerçekleştirdikleri konuşmada çalışmaların tamamlanarak arşivin kullanıcıların hizmetine sunulmasıyla ilgili planlanan tarihin "en yakın tarih" olduğu dile getirmiştir. Bildirinin hazırlandığı 2017 yılında bu doğrultuda henüz kayda değer bir gelişmenin olmadığı da görülmüş ancak bildirinin makale formatına dönüştürüldüğü 2021 yılında Dışişleri Bakanlığı'nın yalnızca Kuzey Avrupa ülkeleri, Almanya, Çin, Polonya ve SSCB ile ilgili kısıtlı bir miktar arşiv belgesini Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı üzerinden erişime açtığı tespit edilmiştir. Bkz: *Diplomasi ve Dış Politika Çalışmalarında Arşivlerin Rolü*, 7-9 Nisan 2016, İstanbul.; <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>, (E.T. 01.06.2021)

³³ Marc Bloch, *Tarihin Savunusu veya Tarihçilik Mesleği*, Çev. Ali Berkay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 110.

³⁴ Budak, agm, s. 269.

getirmektedir.³⁵ Hâlbuki Türk dış politikası tarihi araştırmacılarının başvurabilecekleri başta resmi ve yarı resmi yayınlar, yıllıklar, gazete ve dergiler gibi süreli yayınlardan oluşan ve birincil kaynak özelliği taşıyan başka kaynaklar da vardır. Tüm bu kaynaklar arşiv belgeleri kadar olmasa da Türk dış politikası tarihyazımına önemli ölçüde katkı sağlayacak niteliktedir. Bununla birlikte, arşiv belgelerinin eksikliğinden doğan açığı kapatacak belki de en önemli kaynak, zamanında söz konusu arşiv belgelerinin oluşmasına katkı sağlamış kişilerin yayımladıkları anılardır. Bu kişilerin başında da devlet yönetiminde ve dış politikanın belirlenmesinde görev almış cumhurbaşkanları, başbakanlar, dışişleri bakanları ile belirlenen dış politikanın sahada bizzat tatbik edilmesini sağlayan diplomatlar gelmektedir.

Cumhuriyet tarihindeki cumhurbaşkanları, başbakanlar, dışişleri bakanları ve diplomatların anı yazma ve yayımlama gelenekleri incelendiğinde dünyadaki emsallerine kıyasla olumlu bir tabloyla karşılaşmak mümkün değildir. Ortaylı, Büyükelçi Hasan Göğüş'ün *Zor Başkentlerde Diplomasi* başlığını taşıyan anılarının sunuşunda bu konuda diplomatları bir kenara ayırsa da “*Diplomatlar diğer meslek gruplarına göre hatıralarını daha çok yazıyorlar ama çoğunun anılarını kaleme almadığı da bir gerçek.*” cümleleriyle aslında onların da bu konuda yetersiz kaldıklarını dile getirmektedir.³⁶ Esasında bu tablo cumhuriyet öncesinden devralınmış bir mirastır. Çünkü anı türünün Türk tarihinde gelişimi ve yaygınlaşması ancak II. Meşrutiyet'in ilanının ertesi gibi Batı'ya kıyasla oldukça geç bir tarihte mümkün olabilmıştır. Bu dönemde Sultan II. Abdülhamid devrinin devlet yönetiminde görev almış önemli sayıda üst düzey devlet adamı, eski dönemin günahlarından kendilerini hariç tutmak ve herhangi bir sorumlulukları olmadığını göstermek için önemli anılarını kaleme almıştır.³⁷ Bu gelenek daha sonra ülkenin içine girdiği ardı arkası kesilmez savaş yılları ve cumhuriyetin ilanından sonra bir kısım asker ve siyasetçi tarafından devam ettirilmiştir. Öyle ki bu dönemde kaleme alınmış anılar anlamında adeta bir kaynak bolluğu vardır ve aslında bu durum da kimi tarihçiler tarafından sakıncalı bulunmaktadır.³⁸ Ancak ülkenin içinden geçtiği olağanüstü koşulların göreceli olarak normalleşmesinin ardından dış politika tarihyazımı alanında yararlanılabilecek anı miktarında yine gözle görülür bir düşüş hissedilmektedir.

Cumhuriyet öncesinden devralınan devlet adamı ve bürokratların anı yazma geleneğindeki kısırlığın birtakım nedenleri olduğu tahmin edilmektedir. Bu konuda Akşin “*Osmanlı toplumundaki kolektivist yapı, yani bireyin önemli olmamasıyla*” kaleme alınan “*günlük[lerin yahut anıların] daha sonra yazarın başını belaya sokabileceği*” korkusu gibi sebeplerin etkili olabileceğini belirtmektedir.³⁹ Kınlı ise Akşin'in tespitine ek olarak “*İslam kültüründeki 'tevekkül', 'kader' unsurlarının etkisiyle 'yalnız Allah'a hesap verme' anlayışı*”nın anı türünün gelişimini engelleyen bir etken olarak görülebileceğini dile getirmektedir.⁴⁰ Bu noktada İslam inancının etkisinin yanında aktörlerin kişilik özelliklerinin de “*kimseye hesap vermeme*” anlayışının kaynağı olabileceği gözden kaçırılmamalıdır. Nitekim Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterliği, Londra Büyükelçiliği ve NATO Daimi Temsilciliği gibi oldukça önemli görevler üstlenen Büyükelçi Muharrem Nuri Birgi, kendisinden “*Muhteşem bir görev döneminden sonra muhteşem bir emeklilik yaşıyorsunuz, hatıralarınızı yazsanız*” talebinde bulunulduğunda “*Hatıra savunmadır. Benim savunulacak bir şeyim yok, kimseye hesap vermek zorunda değilim.*” cevabını

³⁵ Nur Bilge Criss, “Üniversite Öğretiminde Siyasi Tarih'in Yeri”, *Türkiye'de Siyasi Tarihin Gelişimi ve Sorunları Sempozyumu*, Ed. Gökhan Erdem, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara 2006, s. 53.

³⁶ Hasan Göğüş, *Zor Başkentlerde Diplomasi*, Doğan Kitap, İstanbul 2020, s. 10.

³⁷ Birinci, *age*, s. 20. Bu kaynakları temel alarak hazırlanmış kapsamlı bir çalışma için bkz: Evren Küçük, “Osmanlı Diplomasi Tarihinin Gayri Resmi Kaynakları: Anılar”, *Osmanlı Devleti'nin Diplomasi Tarihi Makaleler – I*, Ed. Mehmet Alaaddin Yalçınkaya – Uğur Kurtaran, Altınordu Yayınları, Ankara 2020, ss. 487-512.

³⁸ Sefa Kaplan, “Hatıra Yazmak Teşhircilik ama Bir O Kadar da Cesaret İşi”, *Hürriyet Pazar*, 06.04.2002'den aktaran Kınlı, *age*, s. 130.

³⁹ Akşin, *age*, s. 406.

⁴⁰ Kınlı, *age*, s. 136.

vermiştir.⁴¹ Son olarak, devlet adamı veya bürokratları siyasi kariyerleri ya da meslek hayatlarıyla ilgili anılarını kaleme almalarını engelleyen bir diğer faktör de “devlet sırlarını koruma” hassasiyeti olarak ifade edilebilir. Ancak bu konuda Erhan’ın da belirttiği üzere “sır ile sır olmayı ayırt etmek” herhalde o kadar zor olmaması gerekmektedir.⁴² Nitekim bu hassasiyetin getirdiği baskının farkında olarak anılarını yayımlayan diplomatlar üzerlerindeki baskıları ne şekilde aşarak anılarını kaleme aldıklarını eserlerde dile getirmekten kaçınmamıştır. Bu konuda Cankorel anılarına yazdığı önsözde “Bir diplomatın meslek hayatında yaşadıklarından gizli kalması gerekenler, açıklanabileceklerden her zaman misliyle fazladır. Bu sebeple kitabımda yazabildiklerim de yaşadıklarımın ancak bir kısmının hikâyesidir.” ifadelerini kullanmıştır.⁴³ Cankorel’e benzer şekilde Göğüş de “Takdir edileceği üzere, bir büyükelçinin, şahit olduğu tüm olayları kaleme alması gerek hukuki zorunluluk gerek ahlaki sorumluluk açılarından pek mümkün değildir. Bu nedenle bu kitapta sadece incir çekirdeğini doldurduğu kadarıyla hatırladıklarımı değil, yazabildiklerimi göreceksiniz.” cümleleriyle anılarını kaleme alabilmesinin nasıl mümkün olabildiğini okuyucuya açıklamıştır.⁴⁴ Dolayısıyla devlet adamı ve bürokratlar her ne kadar meslek yaşamları boyunca karşı karşıya kaldıkları her olayı kaleme aldıkları anılarında tüm detaylarıyla açıklayamasalar da ortaya koydukları eserler araştırmacıların çalışmalarında yararlanabilecekleri oldukça faydalı birer kaynaktır. Bu eserlerin en güncel örneklerinden birinin müellifi olan Yardım bu konuda “Hassas bir gözlem, inceleme ve değerlendirme süzgecinden geçerek okuyucularıyla buluşan bu tür eserlerin öneminin ileride daha da anlaşılacağı inancındayım. Hatta uygun görülecek bazılarının tarih, coğrafya, siyaset bilimi gibi derslerde önemli başvuru kaynakları olarak yararlanılması öğrencilere önemli ufuklar açacaktır.” tespitinde bulunmaktadır.⁴⁵ Sonuç olarak, yukarıda sıralanan tüm faktörler devlet adamı ve bürokratların anılarını kaleme almaları konusunda kendilerini sınırlayan birtakım gerekçeler olarak değerlendirilebilir. Ancak ortaya konulan somut örneklerden de görüleceği üzere bu konuda gerçekten niyetli olan aktörlerin rahatlıkla bu faktörlerin arkalarına saklanmalarını gerektirecek bir durumun gerçekte söz konusu olmadığı dile getirilebilir.

Cumhuriyet tarihi diplomatların kaleme aldıkları anılar yönünden kısır olsa da bugüne kadar oldukça nitelikli ve dış politika tarihyazımına katkı sağlamış örneklerle de sahiptir. Bu anlamda Yakup Kadri Karaosmanoğlu,⁴⁶ Feridun Cemal Erkin⁴⁷ ve Zeki Kunalalp⁴⁸ tarafından yayımlanan ve alanının ilk emsalleri sayılabilecek eserler erken cumhuriyet dönemi dış politika tarihi hakkında nispeten önemli bilgiler sunmaktır. Bu isimlerin başlatmış oldukları geleneğin daha sonra Ecmel Barutçu,⁴⁹ Mahmut Dikerdem,⁵⁰ Kemal Girgin,⁵¹ Kamuran Gürün⁵² ve Ercüment Yavuzalp⁵³ gibi isimler tarafından devam ettirildiği görülmektedir. Bu isimlerin kaleme aldıkları eserler Türkiye’nin Soğuk Savaş döneminde takip ettiği dış politika hakkında hayati anekdotlar

⁴¹ Nezih Uzel, *Radyo’da Bir Gün*, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. Arka Kapak.

⁴² Erhan, *age*, s. 111.

⁴³ Bilge Cankorel, *Bir Dönem Biterken Bir Diplomatın Seyir Defteri*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2014, s. 12.

⁴⁴ Göğüş, *age*, s. 14.

⁴⁵ Ümit Yardım, *İmparatorluklardan Cumhuriyetlere: Üç Ülke Üç Başkent Bir Büyükelçinin İran, Rusya ve Avusturya Anıları (2010-2019)*, Karina Yayınevi, Ankara 2021, s. 26.

⁴⁶ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Zoraki Diplomat*, 8. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

⁴⁷ Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl*, I. Cilt, 2. Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.

⁴⁸ Zeki Kunalalp, *Sadece Diplomat*, 2. Baskı, İstanbul, 1981.

⁴⁹ Ecmel Barutçu, *Hariciye Koridoru*, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 1999.

⁵⁰ Mahmut Dikerdem, *Hariciye Çarkı*, Cem Yayınevi, İstanbul 1989.; Mahmut Dikerdem, *Ortadoğu’da Devrim Yılları*, Cem Yayınevi, İstanbul 1990.; Mahmut Dikerdem, *Üçüncü Dünyadan*, Cem Yayınevi, İstanbul 1977.

⁵¹ Kemal Girgin, *Dünya’nın Dört Bucağı: Bir Diplomatın Anıları 1954/1997*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1998.

⁵² Kamuran Gürün, *Akıntıya Kürek*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1994.; Kamuran Gürün, *Bükreş-Paris-Atina Büyükelçilik Anıları*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1994.

⁵³ Ercüment Yavuzalp, *Menderes’le Anılar*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1991.; Ercüment Yavuzalp, *Kıbrıs Yangınında Büyükelçilik*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1993.; Ercüment Yavuzalp, *Liderlerimiz ve Dış Politika*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1996.

sunarak Türk dış politikası tarihi alanında birçok çalışmaya kaynaklık etmiştir.⁵⁴ Bununla birlikte, son on yıl içerisinde neredeyse bir patlamayı andırır şekilde birçok emekli diplomat daha Dışişleri Bakanlığı bünyesindeki çalışma hayatlarına ilişkin anılarını yayımlamaya başlamıştır.⁵⁵ Bu isimlerin ortaya koydukları eserler görev yaptıkları yıllar itibarıyla daha çok Soğuk Savaş dönemi sonrası Türk dış politikası hakkında veriler içermektedir. Bu çalışmalar Türk dış politikası tarihi araştırmacıları tarafından henüz yeterince tetkik edilmemiştir. Dolayısıyla çalışmanın sonraki bölümünde son on yıl içerisinde yayımlanarak Soğuk Savaş dönemi sonrası Türk dış politikası tarihyazımında oldukça fayda sağlayacak diplomat anıları ele alınacaktır.

3. Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikası Tarihi ve Anılar: Güncel Bir Değerlendirilme

1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılışıyla birlikte Doğru Avrupa olayları patlak vermiş ve uluslararası politikayı kökünden değiştiren olaylar zinciri başlamıştır. Sovyet askeri varlığının bölgede etkisini kaybetmesi üzerine iki blok arasında tampon bölge görevi yapan Doğu Avrupa'nın komünist yönetimlerinde çözümler ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan, SSCB'de Mihail Gorbaçov tarafından ekonomik ve siyasi sistemi yeniden yapılandırma ve reform hareketi olarak başlatılan *Perestroyka* ve *Glasnost* politikaları ise istenilen başarıya ulaşamamıştır. 1991 yılına gelindiğinde söz konusu politikaların çökmesi üzerine SSCB dağılmıştır. 1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla başlayan süreç 1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla tamamlanmıştır. Böylece II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan iki kutuplu sistem ve bu sistemdeki taraflar arasındaki mücadeleyi tanımlamakta kullanılan Soğuk Savaş'ın sonuna gelinmiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesi Türkiye'nin uluslararası ilişkilerini de derinden etkilemiştir.⁵⁶ Çalışmanın bu bölümünde emekli diplomatlar tarafından son on yıl içerisinde yayımlanan anılar, Soğuk Savaş sonrası Türk dış politikası konuları özelinde ele alınarak bu anıların Türk dış politikası tarihyazımına yapabilecekleri katkılar hakkında bilgi verilecektir.

Çalışma kapsamında ele alınan ilk anı, 2011 yılında Büyükelçi Deniz Bölükbaşı tarafından *Dışişleri İskelesi: Dışişlerinde 41 Yıl* başlığıyla yayımlanan eserdir. Bölükbaşı, 1973 yılında girdiği Dışişleri Bakanlığı'ndan 34 yıllık hizmet süresinin ardından 2007 yılında kendi isteğiyle emekliliğe ayrılmıştır. Yazarın önsözde eserin klasik anlamda bir günlük ya da anı kitabı olmadığını hatırlatmasının ardından tarihe kaynaklık etmek gibi bir iddiasının da olmadığını belirtmesine rağmen *Dışişleri İskelesi: Dışişlerinde 41 Yıl* başlıklı eser, Türk dış politikası tarihi ve dış ilişkileri anlamında birinci elden oldukça faydalı bilgiler içermektedir. Bölükbaşı'nın kendi ifadesiyle bu bilgilerin hala güncelliğini koruyan "*Yunanistan'la ilişkiler; Ege sorunları; ... Batı Trakya Türk azınlığı; Kıbrıs, Ermenistan'la ilişkiler; ... Avrupa Birliği [AB] hayal yolculuğu ve sanal müzakere süreci; azınlık tartışmaları; ... 1 Mart tezkeresi ve ABD'nin Irak'ı işgali; etnik bölücülük ve PKK terörü*" gibi konu ve süreçlerle ilgili olduğu görülmektedir.⁵⁷ Bununla birlikte, Bölükbaşı'nın *Dışişleri İskelesi: Dışişlerinde 41 Yıl*'dan önce 2008 yılında yayımladığı ve anı niteliğindeki bir başka eseri de *1 Mart Vakası: Irak Tezkeresi ve Sonrası*'dır. 2003 yılında ABD'nin Irak'a gerçekleştireceği askeri müdahalenin öncesinde ABD Silahlı Kuvvetleri'nin Türk toprakları ve hava sahasını da kullanabilmeleri konusunda ABD heyeti ile yürütülen

⁵⁴ Bu anlamda kapsamlı bir çalışma için bkz: Eda Bayraktar, *Büyükelçi Hatıratlarında 1945-1974 Dönemi Türk Dış Politikası*, (Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2016.

⁵⁵ Bu eserler arasında yer alan iki örnek hakkında alandaki saygın dergilerde yayımlanmış değerlendirmeler için bkz: Emre F. Çolakoğlu, "Bilge Cankorel, Bir Dönem Biterken: Bir Diplomatın Seyir Defteri", *Uluslararası İlişkiler*, C.14, S.53, 2017, ss. 135-139.; Evren Küçük, "Yalım Eralp, Perdeyi Aralarken: Bir "Monşer" in Hatıratı", *SBF Dergisi*, C.72, S.4, 2017, ss. 1263-1269.

⁵⁶ Baskın Oran, "Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar", *SBF Dergisi*, C.51, S.1-4, 1996, s. 357.; Faruk Sönmezoğlu, *Son Onyıllarda Türk Dış Politikası: 1991-2015*, Der Yayınları, İstanbul 2016, s. 27.; Gökhan Koçer, "Türk Dış Politikasında 1990'lı Yıllar", *Türk Dış Politikası: Aktörler, Krizler, Tercihler, Çözümler*, Ed. Sertif Demir vd., Barış Kitap, Ankara 2017, s. 191.

⁵⁷ Deniz Bölükbaşı, *Dışişleri İskelesi: Dışişlerinde 41 Yıl*, Doğan Kitap, İstanbul 2011.

müzakerelerin Türkiye adına heyet başkanlığı görevini üstlenen Bölükbaşı, kaleme aldığı eserde yürütülen müzakere süreci ve sonrasının perde arkasını tüm ayrıntılarıyla okuyucuya aktarmaya çalışmıştır.⁵⁸

Büyükelçi Deniz Bölükbaşı'nın *1 Mart Vakası: Irak Tezkeresi ve Sonrası* adlı eseri gibi yalnızca bir konu ya da sürece odaklanarak kaleme alınan bir başka anı da Büyükelçi A. Oğuz Çelikkol tarafından 2014 yılında yayımlanan *One Minute'den Mavi Marmara'ya: Türkiye-İsrail Çatışması* başlıklı çalışmadır. Çelikkol, 1977 yılında girdiği Dışişleri Bakanlığı'ndan 37 yıllık görev süresinin ardından 2014 yılında emekli olmuştur. Dışişleri Bakanlığı'ndaki kariyeri boyunca Türkiye'yi Los Angeles'ta Başkonsolos olarak temsil eden Çelikkol, Şam, Atina, Tel Aviv ve Bangkok'ta ise Büyükelçilik görevini yerine getirmiştir. Çelikkol, 2010 yılında İsrail'deki görevi sırasında İsrail Dışişleri Bakan Yardımcısı Danny Ayalon ile yaşanan *alçak koltuk* krizinin başrolünde yer almıştır. *One Minute'den Mavi Marmara'ya: Türkiye-İsrail Çatışması* başlıklı eserinde Çelikkol, "Dökme Kurşun Operasyonu" ile başlayan Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkilerin bozulma ve Mavi Marmara olayı ile yaşanan diplomatik ilişkilerin kesilmesi süreci arasında geçen döneminin birinci ağızdan tanıklığını yapmaktadır.⁵⁹

Büyükelçi Ömer Altuğ'un 2014 yılında yayımlanan *Hatırımda Kalanlar: Bir Diplomatın Ege'den Baltıklar'a Uzanan Öyküsü* adlı eseri son on yıl içerisinde yayımlanan bir başka anı örneğidir. 1972 yılında Dışişleri Bakanlığı'nda göreve başlayan Altuğ 41 yıl ve 3 aylık görev süresinin ardından 2012 yılında emekli olmuştur. Altuğ, Türkiye'yi Duesseldorf'ta Başkonsolos, Tallinn ve Vilnius'ta ise Büyükelçi olarak temsil etmiştir. *Hatırımda Kalanlar: Bir Diplomatın Ege'den Baltıklar'a Uzanan Öyküsü* adlı eserde Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile kurduğu ilişkiler, NATO'nun geçirdiği dönüşümde Türkiye'nin oynadığı rol, Türkiye'nin Baltık bölgesi ülkeleriyle geliştirdiği ilişkiler Altuğ'un tanıklığıyla aktarılmaya çalışılmıştır. Ancak eserin belki de en can alıcı bölümü Altuğ'un 1979 yılında İran'da görev yaptığı dönemde gerçekleştirilen "İslam Devrimi" esnasında edindiği gözlemleri aktardığı sayfalardır.⁶⁰

Çalışma kapsamında ele alınan bir diğer önemli anı, Büyükelçi Bilge Cankorel tarafından 2014 yılında yayımlanan *Bir Dönem Biterken: Bir Diplomatın Seyir Defteri* adlı yapıttır. 1971 yılında Dışişleri Bakanlığı'ndaki görevine başlayan Cankorel, 2011 yılında emekliye ayrılmıştır. Cankorel, Dışişleri Bakanlığı'ndaki görev süresi boyunca Türkiye'nin Afganistan ve Ukrayna Büyükelçiliği görevlerinde bulunmuştur. Cankorel, meslek yaşamı boyunca Dışişleri Bakanlığı bünyesindeki görevlerinin yanı sıra Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) AET Başkanlığı ile Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın (AGİT) Bakü'deki Temsilciliği görevlerini de üstlenmiştir. Cankorel'in eserde Türk dış politikası tarihi araştırmacılarına sunduğu en değerli bilgiler, Türkiye'nin 1987 yılında AET'ye tam üyelik başvurusu yaptığı sırada üstlendiği DPT AET Başkanlığı görevi dönemini anlattığı, 1995 yılında Afganistan'a önce maslahatgüzar olarak atanıp daha sonra kendisine Büyükelçi unvanı verilmesinin ardından gerçekleşecek baskından hemen önce Büyükelçiliği başarılı bir şekilde tahliye edişini aktardığı ve son olarak da Ukrayna'da gerçekleşen *Turuncu Devrim* yıllarında yerine getirdiği Büyükelçilik görevini anlattığı sayfalarda yer almaktadır.⁶¹

Büyükelçi Yalım Eralp'in 2017 yılında yayımlanan *Perdeyi Aralarken: Bir "Monşer" in Hatıratı* başlıklı eseri son on yıl içerisinde yayımlanan bir başka anı örneğidir. 1962 yılında Dışişleri Bakanlığı'nda göreve başlayan Eralp, 2000 yılında emekliye ayrılmıştır. Eralp, Dışişleri Bakanlığı'ndaki görev süreci boyunca Türkiye'yi Yeni Delhi'de Büyükelçi olarak temsil etmiş

⁵⁸ Deniz Bölükbaşı, *1 Mart Vakası: Irak Tezkeresi ve Sonrası*, Doğan Kitap, İstanbul 2008.

⁵⁹ A. Oğuz Çelikkol, *One Minute'ten Mavi Marmara'ya: Türkiye-İsrail Çatışması*, Doğan Kitap, İstanbul 2014.

⁶⁰ Ömer Altuğ, *Hatırımda Kalanlar: Bir Diplomatın Ege'den Baltıklar'a Uzanan Öyküsü*, Boyut Yayıncılık, İstanbul 2014.

⁶¹ Cankorel, *age*.

ve AGİT Daimi Temsilcisi olarak görev yapmıştır. Bununla birlikte Eralp, 1993 yılındaki NATO Genel Müdürlüğü esnasında Süleyman Demirel'in Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından Doğru Yol Partisi (DYP) liderliği ve Başbakanlık görevini üstlenen Tansu Çiller'in de danışmanlığını yapmıştır. *Perdeyi Aralarken: Bir "Monşer" in Hatıratı* adlı eserde Eralp'in anılarını kaleme alırken görev yaptığı dönemde tuttuğu notlardan ve bol bol da bir kopyasını aldığı belgelerden yararlandığı görülmektedir. Eralp, anılarında sık sık başvurduğu bu belgelerden azımsanmayacak bir miktarını eserinin sonuna ekleyerek Türk dış politikası tarihi araştırmacılarının istifadesine sunmaktan kaçınmamıştır. *Perdeyi Aralarken: Bir "Monşer" in Hatıratı* adlı eserde Eralp, Soğuk Savaş dönemi sonrası Türk dış politikasını en çok meşgul eden konulardan SSCB'nin dağılışı, Irak'ın Kuveyt'i işgali sonrasında Irak'a uygulanmaya başlanana ambargo, Irak Savaşı'nın ardından bölgede oluşturulan *Çekiç Güç* uygulaması ve 1996 yılında Türkiye ile Yunanistan'ı savaşın eşğine getiren Kardak Krizi gibi konularda oldukça doyurucu bilgiler vermektedir.⁶²

Büyükelçi Onur Öymen'in 2017 yılında yayımlanan *Zor Rota: Gençlik ve Diplomasi Anıları* adlı eseri Soğuk Savaş dönemi sonrası Türk dış politikası tarihi araştırmacılarının yararlanabilecekleri bir diğer önemli yapıttır. 1964 yılında Dışişleri Bakanlığı'nda göreve başlayan Öymen, istisnai bir şekilde yaş haddinin gelmesini beklemeden 2002 yılında emekli olmuştur. Dışişleri Bakanlığı'ndaki görev sürecinde Öymen, Türkiye'nin Kopenhag ve Bonn Büyükelçiliği'nin yanı sıra Dışişleri Bakanlığı Müsteşarlığı ve NATO Daimi Temsilciliği görevlerini de yerine getirmiştir. Öymen, anılarını kaleme alırken bol miktarda görsel malzemenin yararlanmış ve okuyucuya aktardığı konular hakkında son derece önemli ayrıntılara değinmiştir. Öymen'in anılarında Yunanistan ile Ege ve Batı Trakya sorunları, Kıbrıs meselesi, AB ile Gümrük Birliği, Suriye ve Irak'tan kaynaklanan terör eylemleri, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin (GKRY) AB üyeliği, Kardak Krizi, Irak ambargosu gibi Soğuk Savaş dönemi sonrası Türk dış politikasının gündemini en çok meşgul eden konular detaylı bir şekilde ele alınmıştır.⁶³

Çalışma kapsamında ele alınan bir diğer anı, 2018 yılında Büyükelçi Şakir Fakılı tarafından *Bir Büyükelçinin Gözünden İzlenimler, Anılar: Budapeşte, Lefkoşe, Kuveyt, Batum, Almanya* başlığıyla yayımlanan eserdir. 1979 yılında Dışişleri Bakanlığı'nda göreve başlayan Fakılı Kuveyt, Lefkoşa, Budapeşte Büyükelçisi olarak görev yapmasının ardından 2017 yılında emekli olmuştur. Fakılı'nın anılarının Türk dış politikası araştırmacıları açısından en dikkat çekici kısımları Kıbrıs'ta görev yaptığı yılları kaleme aldığı sayfalar oluşturmaktadır. İlk olarak 1989-1992 yılında görev yaptığı Lefkoşa'ya 2009 yılında Büyükelçi olarak dönen Fakılı, aradan geçen süreçte Türkiye'nin Kıbrıs politikasındaki dönüşüm ile KKTC yönetimlerinin Türkiye ve çözüme yönelik bakış açılarındaki farklılaşmayı son derece açık bir şekilde okuyucuya aktarmaktadır.⁶⁴

Büyükelçi Murat Özçelik tarafından 2018 yılında yayımlanan *Bir Dış Politika Serüveni: Oyun Kuruculuktan Oyun Bozuculuğa* adlı eser Türk dış politikası tarihi araştırmacılarına önemli veriler sunan bir diğer anı örneğidir. Dışişleri Bakanlığı'ndaki görevine 1983 yılında başlayan Özçelik, Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürlüğü, Irak Özel Temsilciliği, Bağdat Büyükelçiliği ve Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı'nın ardından 2013 yılında emekliye ayrılmıştır. Özçelik, özellikle 2000'li yılların ortasından itibaren Türkiye'nin Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'ne (IKBY) yönelik geliştirdiği strateji çerçevesinde Irak politikasının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Özçelik, bu nedenle anılarında daha çok Türkiye'nin Ortadoğu ve Irak politikalarına yoğunlaşmıştır.⁶⁵

⁶² Yalın Eralp, *Perdeyi Aralarken: Bir "Monşer" in Hatıratı*, 3. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul 2017.

⁶³ Onur Öymen, *Zor Rota: Gençlik ve Diplomasi Anıları*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2017.

⁶⁴ Şakir Fakılı, *Bir Büyükelçinin Gözünden İzlenimler, Anılar: Budapeşte, Lefkoşe, Kuveyt, Batum, Almanya*, Raf Yayınları, Ankara 2018.

⁶⁵ Murat Özçelik, *Bir Dış Politika Serüveni: Oyun Kuruculuktan Oyun Bozuculuğa*, Karakarga Yayınları, İstanbul 2018.

Özçelik'in *Bir Dış Politika Serüveni: Oyun Kuruculuktan Oyun Bozuculuğa* başlıklı anılarıyla birlikte değerlendirilebilecek bir başka anı örneği ise Başkonsolos Aydın Selcen'in 2019 yılında yayımlanan *Gözden Irak'ta* başlığını taşıyan eseridir. 1992 yılında Dışişleri Bakanlığı'nda göreve başlayan Selcen, 2010-2013 yılları arasında yerine getirdiği Erbil Başkonsolosluğu görevinin ardından devlet memurluğundan ayrılmıştır. Özçelik'in Irak Özel Temsilcisi olarak görev yaptığı dönemde Selcen kendisinin yardımcılığını üstlenmiştir. Daha sonra Özçelik'in Bağdat Büyükelçiliği'ne atanmasıyla birlikte Selcen de Erbil Başkonsolosluğu'na atanmıştır. AK Parti Hükümeti'nin iç politikada Kürt açılımı yaptığı ve dış politikada da IKBK ile ilişkilerini ilerletmek istediği bir dönemde Bağdat Büyükelçiliği ile Erbil Başkonsolosluğu Türkiye'nin dış ilişkilerine yön veren en önemli dış misyonlar arasında yer almıştır. Dolayısıyla Özçelik ve Selcen'in anıları Soğuk Savaş dönemi sonrası Türk dış politikasının Irak özelindeki dönüşümü hakkında son derece değerli bilgiler içermektedir.⁶⁶

Çalışma kapsamında ele alınan bir diğer anı, Büyükelçi Hasan Göğüş tarafından 2020 yılında *Zor Başkentlerde Diplomasi* başlığıyla yayımlanan eserdir. Dışişleri Bakanlığı'ndaki görevine 1977 yılında başlayan Göğüş, Yeni Delhi, Atina, Viyana ve Lizbon Büyükelçiliği görevlerinin ardından 2018 yılında emekliye ayrılmıştır. Dışişleri Bakanlığı'ndaki kariyeri boyunca birçok kritik pozisyonda görev alan Göğüş, 2006-2009 yılları arasında Çok Taraflı Siyasi İlişiler Genel Müdürü olarak görev yapmıştır. Göğüş bu dönemde Türkiye'nin 2009-2010 dönemi Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi Geçici Üyeliği adaylığı için gerçekleştirdiği kampanya sürecinin merkezindeki isimlerden birisi olmuştur.⁶⁷

2020 yılı içerisinde yayımlanan bir diğer anı örneği Büyükelçi Numan Hazar'ın kaleme aldığı *Dış Politika Anıları: Güncemden Notlar 1967-2018* başlıklı eserdir. 1967 yılında göreve başladığı Dışişleri Bakanlığı'nda Lagos Büyükelçiliği'nin yanı sıra Dışişleri Bakanlığı Müşavirliği, Dışişleri Bakanlığı Teftiş Kurulu Başkanlığı ile Avrupa Konseyi ve UNESCO Daimî Temsilciliği görevlerinde bulunan Hazar, 2010 yılında emekliye ayrılmıştır. Dışişleri Bakanlığı'nda 1990'lı yılların ortalarına doğru Kıbrıs sorunu dolayısıyla Türkiye'nin BM'de sıkıntıları olduğunu ve çok sayıda Afrika ülkesinin BM üyesi olması sebebiyle Afrika ülkelerini kazanmanın önem kazandığı fark edilmiştir. Bu dönemde Hazar'ın gerek Kıbrıs gerek de Afrika deneyimlerinden yararlanmak isteyen Bakanlık, kendisinden Türkiye'nin Afrika ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmesini sağlayacak bir "Afrika'ya Açılım Eylem Planı" hazırlaması talebinde bulunmuştur. Nitekim ilerleyen yıllarda Hazar'ın oluşturduğu "Afrika'ya Açılım Eylem Planı" dâhilinde Türkiye'nin Afrika'daki büyükelçiliklerinin sayısı 12'den 41'e çıkarılmış ve Türkiye Afrika Kalkınma Bankası'na bölge dışı donör ülke olarak üye olmuştur. Hazar'ın *Dış Politika Anıları: Güncemden Notlar 1967-2018* başlıklı anılarında Soğuk Savaş dönemi sonrası Türk dış politikasının Afrika boyutunun geçirdiği dönüşümün tüm ayrıntıları birinci ağızdan okuyucuya aktarılmaktadır.⁶⁸

Son on yıl içerisinde yayımlanarak Soğuk Savaş dönemi sonrası Türk dış politikası hakkında önemli veriler sunan son anı kitabı ise Büyükelçi Ümit Yardım'ın *İmparatorluklardan Cumhuriyetlere: Üç Ülke Üç Başkent Bir Büyükelçinin İran, Rusya ve Avusturya Anıları (2010-2019)* başlıklı eseridir. 1985 yılında Dışişleri Bakanlığı'nda göreve başlayan Yardım, üstlendiği Gümüşine ve Stuttgart Başkonsolosluğu ile Tahran, Moskova ve Viyana Büyükelçiliği görevleri sonrasında 2019 yılında emekliye ayrılmıştır. Yardım'ın anıları Türk dış politikasında özellikle yakın dönemde meydana gelen önemli konular hakkında birinci ağızdan veriler sunan en önemli kaynaklardan biridir. Yardım'ın anılarında 2010'lu yıllarda İran'ın yürüttüğü nükleer programının Türkiye'ye etkileri, Türkiye'nin BM Güvenlik Konseyi Geçici üyeliği sırasında Brezilya ile birlikte İran ve Batı arasında gerçekleştirdiği arabuluculuk faaliyeti, BM Güvenlik

⁶⁶ Aydın Selcen, *Gözden Irak'ta*, İletişim Yayınları, İstanbul 2019.

⁶⁷ Göğüş, *age*.

⁶⁸ Numan Hazar, *Dış Politika Anıları: Güncemden Notlar 1967-2018*, İmge Kitapevi, Ankara 2020.

Konseyi'nde İran'a karşı alınan yaptırım kararları ve Türkiye'nin tutumu ile 24 Kasım 2015 tarihinde Türkiye'nin güney sınırlarını ihlal eden bir Rus uçağının düşürülmesi sonucunda Türkiye ile Rusya'nın gerilen ilişkilerinin arka planı hakkında son derece kritik bilgiler bulmak mümkündür.⁶⁹

Sonuç

Geçmişte gerçekleşen olayları anlamaya ve aktarmaya çalışan bir bilim dalı olarak tanımlanan tarihin bilimsel bir kimlik kazanmasıyla birlikte kendisine özgü bir metodoloji geliştirmeye başladığı görülmektedir. Yıllar içerisinde bu metodolojinin en önemli özelliklerinden birisi olarak güvenilir kaynaklara başvurma yöntemi önem kazanmıştır. Tarihçilerin bu konuda ön plana çıkardıkları en güvenilir kaynaklar ise birincil kaynaklar olarak tanımlanmıştır. Zaman içerisinde arşiv belgeleri, resmi ve yarı resmi yayınlar, yıllıklar, süreli yayınlar ve anılar en önemli birincil kaynaklar olarak kabul edilmiştir. Bu kaynaklar arasında yapılan sıralama en güvenilir birincil kaynak olarak arşiv belgeleri kabul edilse de söz konusu belgelerden her zaman istenilen ölçüde faydalanmak mümkün olamamıştır. Bu durumda, gerçekleştirilen çalışmalarda arşiv belgeleri dışındaki birincil kaynaklara da başvurmak giderek önem kazanmıştır. Birincil kaynaklar arasında yer alan anıların ise bazı niteliklerinden dolayı yeterli ilgiyi görmediği tespit edilmiştir. Ancak anılar, kaleme alınış özellikleri itibarıyla öznel değerlendirmeler içerebilseler de kanıtlarla güçlendirme ve tenkit süzgecinden geçirme gibi doğru bilimsel yöntemleri kullanan bir araştırmacı için vazgeçilmez bir birincil kaynak niteliği taşımaktadır. Bu çalışmada da anıların güvenilir bir birincil kaynak olarak değerlendirilmesi gerektiği ortaya konulmuştur.

Siyasi tarihin bir dalı olarak düşünülen dış politika tarihi yazımında araştırmacıların çalışmalarını değerli kılan hususların başında ortaya koydukları argümanları birincil kaynaklarla desteklemeleri gelmektedir. Bu anlamda, dış politika tarihi araştırmacılarının başvurabilecekleri kaynakların arasında arşiv belgeleriyle birlikte devlet adamı ve bürokratların yayımladıkları anılar ön plana çıkmaktadır. Türk dış politikası tarihi araştırmacıları son yıllarda arşiv belgelerinden istenilen ölçüde yararlanamasa da yayımlanan anılar anlamında giderek artan bir zenginlikle karşı karşıya kalmıştır. Özellikle son on yıl içerisinde birçok emekli diplomat, kaleme aldıkları anılarını yayımlayarak söz konusu alana önemli katkılar sunmuştur. Sonuç olarak, bu eserler üzerinde yapılan detaylı incelemede söz konusu anıların özellikle Türk dış politikasının Soğuk Savaş sonrası dönemine odaklandıkları görülmüştür. Türk dış politikası tarihi çalışan bir araştırmacı bu eserlerde SSCB'nin dağılışı, Kardak Krizi, Kıbrıs meselesi, AB üyeliği, Irak'ın Kuveyt'i işgali, Irak ambargosu, ABD'nin Irak'ı işgali, 1 Mart tezkeresi, Mavi Marmara Olayı, İKBY ile ilişkiler, BM Güvenlik Konseyi Geçici Üyeliği, Türkiye'nin İran ile Batı arasındaki arabuluculuk faaliyeti, Afrika'ya Açılım Eylem Planı ve Türkiye-Rusya ilişkilerinde son dönemde yaşanan gerilim gibi konularda birinci elden oldukça doyurucu verilere erişebilmektedir.

⁶⁹ Ümit Yardım, *age*.

KAYNAKLAR

- ACUN, Fatma, “Tarihin İnşa Sürecinde Belge ve Kullanımı”, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu Bildiriler*, Ed. Mehmet Öz, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, ss. 67-74.
- ACUN, Fatma, “Tarihin Kaynakları”, *Tarih Nasıl Yazılır? Tarihyazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji*, Ed. Ahmet Şimşek, 7. Baskı, Tarihçi Kitapevi, İstanbul 2015, ss. 119-149.
- AKAR, Şevket Kamil-İrfan Karakoç., “Siyasi Tarih Kaynağı Olarak Hatırat ve Gezi Notları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.2, S.1, 2004, ss. 383-421.
- AKŞİN, Sina, “Türkiye’de Anılar ve Biyografiler”, *Felsefe Kurumu Seminerleri*, Ankara 1977, ss. 404-408.
- ALTIKULAÇ Ali-Emine Güntepe Yeşilbursa, “Tarih Araştırmacılarına Göre Hatıratların Tarihsel Değeri”, *3. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu Bildiri Tam Metin Kitabı*, 25-27 Haziran 2014, ss. 162-167.
- ALTUĞ, Ömer, *Hatırımda Kalanlar Bir Diplomatin Ege’den Baltıklar’a Uzanan Öyküsü*, Boyut Yayıncılık, İstanbul 2014.
- ARI, Kemal, *Tarih Yöntemi*, İleri Yayınları, İzmir 2011.
- AYDIN, Mustafa vd., *Türk Dış Politikası Kaynakçası (1923-2000)*, Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara 2001.
- AYDIN, Mustafa-M. Nail Alkan, *An Extensive Bibliography of Studies in English, German and French on Turkish Foreign Policy (1923-1997)*, Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara 1997.
- BARUTÇU, Ecmel, *Hariciye Koridoru*, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 1999.
- BAYRAKTAR, Eda, *Büyükelçi Hatıratlarında 1945-1974 Dönemi Türk Dış Politikası*, (Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2016.
- BERBER, Engin (der.), *Türk Dış Politikası Çalışmaları Cumhuriyet Dönemi İçin Ulusal Rehber*, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012.
- BİRİNCİ, Ali, *Tarih Yolunda Yakın Mazinin Siyasi ve Fikri Ahvali*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2001.
- BİRSEL, Salah, “Anı Üzerine”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.XXV, S.246, 1972, ss. 377-397.
- BLOCH, Marc, *Tarihin Savunusu veya Tarihçilik Mesleği*, Çev. Ali Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.
- BÖLÜKBAŞI, Deniz, *1 Mart Vakası Irak Tezkeresi ve Sonrası*, Doğan Kitap, İstanbul 2008.
- BÖLÜKBAŞI, Deniz, *Dışişleri İskeleyi Dışişlerinde 41 Yıl*, Doğan Kitap, İstanbul 2011.
- BUDAK, Mustafa, “Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikasına Dair Türkçe Kaynak ve Araştırmalar”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.2, S.1, 2014, ss. 267-340.
- BURKE, Peter, *Tarih ve Toplumsal Kuram*, Çev. Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011.
- CADIOU, François vd., *Tarih Nasıl Yapılır: Uygulama ve İçerik*, Çev. Devrim Çetinkasap, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2018.

- CANKOREL, Bilge, *Bir Dönem Biterken Bir Diplomatin Seyir Defteri*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2014.
- CRİSS, Nur Bilge, “Üniversite Öğretiminde Siyasi Tarih’in Yeri”, *Türkiye’de Siyasi Tarihin Gelişimi ve Sorunları Sempozyumu*, Ed. Gökhan Erdem, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara 2006, ss. 49-64.
- ÇELİKKOL, A. Oğuz, *One Minute’ten Mavi Marmara’ya Türkiye-İsrail Çatışması*, Doğan Kitap, İstanbul 2014.
- ÇOLAKOĞLU, Emre F., “Bilge Cankorel, Bir Dönem Biterken: Bir Diplomatin Seyir Defteri”, *Uluslararası İlişkiler*, C.14, S.53, 2017, ss. 135-139.
- FAKILI, Şakir, *Bir Büyükelçinin Gözünden İzlenimler, Anılar: Budapeşte, Lefkoşe, Kuveyt, Batum, Almanya*, Raf Yayınları, Ankara 2018.
- DİKERDEM, Mahmut, *Hariciye Çarkı*, Cem Yayınevi, İstanbul 1989.
- DİKERDEM, Mahmut, *Ortadoğu’da Devrim Yılları*, Cem Yayınevi, İstanbul 1990.
- DİKERDEM, Mahmut, *Üçüncü Dünyadan*, Cem Yayınevi, İstanbul 1977.
- Diplomasi ve Dış Politika Çalışmalarında Arşivlerin Rolü*, 7-9 Nisan 2016, İstanbul.
- ERALP, Yalım, *Perdeyi Aralarken: Bir “Monşer”in Hatıratı*, 3. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul 2017.
- ERHAN, Çağrı, “Siyasi Tarihin Kaynakları”, *Türkiye’de Siyasi Tarihin Gelişimi ve Sorunları Sempozyumu*, Ed. Gökhan Erdem, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara 2006, ss. 103-112.
- ERKİN, Feridun Cemal, *Dışişlerinde 34 Yıl*, I. Cilt, 2. Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.
- EVANS, Richard J, *Tarihin Savunusu*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İmge Kitapevi, Ankara 1999.
- GİRGİN, Kemal, *Dünya’nın Dört Bucağı: Bir Diplomatin Anıları 1954/1997*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1998.
- GÖĞÜŞ, Hasan, *Zor Başkentlerde Diplomasi*, Doğan Kitap, İstanbul 2020
- GÜL, Tülay, *Doğumundan Hariciye Vekilliğine M. Şükrü Saraçoğlu (1887-1939) Hakkındaki İddialar ve Yanıtlar ile Özlü Bir Biyografi Denemesi*, Ödemiş Belediyesi Yıldız Kent Arşivi ve Müzesi Yayınları, İzmir 2014.
- GÜRÜN, Kamuran, *Akıntıya Kürek*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1994.
- GÜRÜN, Kamuran, *Bükreş-Paris-Atina Büyükelçilik Anıları*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1994.
- HAZAR, Numan, *Dış Politika Anıları: Güncemden Notlar 1967-2018*, İmge Kitapevi, Ankara 2020.
- IGGERS, Georg G., *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı*, 5. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, *Zoraki Diplomat*, 8. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.
- KINLI, Onur, “Anılar ve Yaşam Öyküleri”, *Türk Dış Politikası Çalışmaları Cumhuriyet Dönemi İçin Ulusal Rehber*, Ed. Engin Berber, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012, ss. 129-149.

- KOÇER, Gökhan, “Türk Dış Politikasında 1990’lı Yıllar”, *Türk Dış Politikası: Aktörler, Krizler, Tercihler, Çözümler*, Ed. Sertif Demir vd., Barış Kitap, Ankara 2017.
- KUNERALP, Zeki, *Sadece Diplomat*, 2. Baskı, İstanbul 1981.
- KURŞUN, Zekeriya, “Tarihin Kaynakları”, *Tarih Metodu*, Ed. Zekeriya Kurşun, Anadolu Üniversitesi AÖF Yayınları, Eskişehir 2011, ss. 23-24.
- KÜÇÜK, Evren, “Osmanlı Diplomasi Tarihinin Gayrı Resmi Kaynakları: Anılar”, *Osmanlı Devleti’nin Diplomasi Tarihi Makaleler – 1*, Ed. Mehmet Alaaddin Yalçinkaya – Uğur Kurtaran, Altınordu Yayınları, Ankara 2020, ss. 487-512.
- KÜÇÜK, Evren, “Yalım Eralp, Perdeyi Aralarken: Bir “Monşer”in Hatıratı”, *SBF Dergisi*, C.72, S.4, 2017, ss. 1263-1269.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Tarih Araştırmalarında Usul*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.
- MUMCU, Ahmet, “Siyasal Tarih”, *Felsefe Kurumu Seminerleri*, Ankara 1977, ss. 377-381.
- OLGUN, İbrahim, “Anı Türü ve Türk Edebiyatında Anı”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.XXV, S.246, 1972, s. 403-427.
- ORAN, Baskın, “Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar”, *SBF Dergisi*, C.51, S.1-4, 1996.
- ÖYMEN, Onur, *Zor Rota: Gençlik ve Diplomasi Anıları*, Remzi Kitapevi, İstanbul 2017.
- ÖZBARAN, Salih, *Tarih, Tarihçi ve Toplum*, 3. Baskı, Yakın Kitapevi, İzmir 2015.
- ÖZÇELİK, Murat, *Bir Dış Politika Serüveni: Oyun Kuruculuktan Oyun Bozuculuğa*, Karakarga Yayınları, İstanbul 2018.
- ÖZDEMİR, Emin, “Anı ve Anı Dilimiz Üzerine”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.XXV, S.246, 1972, ss. 398-402.
- ÖZTÜRK, İbrahim Hakkı, “Bilimsel (Modern) Tarihten Parçalanmış (Postmodern) Tarihe”, *Tarih Nasıl Yazılır? Tarihyazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji*, Ed. Ahmet Şimşek, 7. Baskı, Tarihçi Kitapevi, İstanbul 2015, ss. 39-66.
- SELCEN, Aydın, *Gözden Irakta*, İletişim Yayınları, İstanbul 2019.
- SÖNMEZ, Erdem, *Annales Okulu ve Türkiye’de Tarihyazımı Annales Okulu’nun Türkiye’deki Tarihyazımına Etkisi: Başlangıçtan 1980’e*, 2. Baskı, Tan Kitapevi Yayınları, Ankara 2010.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk, *Son Onyillarda Türk Dış Politikası: 1991-2015*, Der Yayınları, İstanbul 2016.
- TAMKOÇ, Metin, *A Bibliography on the Foreign Relations of the Republic of Turkey 1919-1967 and Brief Biographies of Turkish Statesmen*, ODTÜ İdari İlimler Fakültesi Yayınları, Ankara 1968.
- TEKELİ, İlhan, “Tarihyazımı”, *Tarih İçin Metodoloji*, Ed. Ahmet Şimşek, Pegem Akademi, Ankara 2015, ss. 46-48..
- TELLAL, Erel, “İsimlendirme Sorunu”, *Türkiye’de Siyasi Tarihin Gelişimi ve Sorunları Sempozyumu*, Ed. Gökhan Erdem, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara 2006, ss. 75-83.
- TUŞ, Muhittin, “Tarihçi ve Kaynak”, *Tarih İçin Metodoloji*, Ed. Ahmet Şimşek, Pegem Akademi, Ankara 2015, ss. 232-236.

UZEL, Nezih, *Radyo 'da Bir Gün*, Pan Yayıncılık, İstanbul 2006.

YALÇIN, E. Semih, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları*, 5. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara 2015.

YARDIM, Ümit, *İmparatorluklardan Cumhuriyetlere: Üç Ülke Üç Başkent Bir Büyükelçinin İran, Rusya ve Avusturya Anıları (2010-2019)*, Karina Yayınevi, Ankara 2021.

YAVUZALP, Ercüment, *Menderes 'le Anılar*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1991.

YAVUZALP, Ercüment, *Kıbrıs Yangınında Büyükelçilik*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1993.

YAVUZALP, Ercüment, *Liderlerimiz ve Dış Politika*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1996.

<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>, (E.T. 01.01.2021)

Summary

History has been one of the most significant means that people have used to understand themselves and the society they live in since ancient times. History, in its simplest form, is defined as a branch of science that tries to understand and present past events in the form of cause and effect. However, the most important feature that gave history a scientific identity is the development of its unique methodology over the years. The most indispensable element of this methodology is to base it on reliable sources while trying to understand and present past events in the form of cause and effect. Besides, it is necessary to classify these resources as primary and secondary while conducting historical research. Following the developments in historiography, the privileged position of the primary sources still preserves its significance, although it is claimed by some historians that the primary and secondary resource distinction has now disappeared. Therefore, conducting substantial historical research depends primarily on benefiting from primary sources.

Historiography Turkish foreign policy as a branch of history has various sources. Conducting original research on this subject requires first of all to make maximum use of primary sources. However, the Archive of the Ministry of Foreign Affairs, which has a fundamental significance, has not yet been fully available to research. For this reason, who want to study in this field are deprived of their most notable resources. This situation increases the importance of sources other than archival documents for the historiography of Turkish foreign policy. Memoirs are at the forefront of these sources that are not sufficiently emphasized on this subject. Especially, the memories published by diplomats who served in the execution of Turkish foreign policy fill an important gap in the historiography of Turkish foreign policy.

Utilizing memoirs in historical research has been a contentious topic of discussion among historians for a long time. It is persistently defended by some historians that memoirs are more subjective than objective, and therefore cannot produce scientific knowledge about objective historical facts. In this case, it is argued that it is not possible to treat the memoirs as a primary source, and if they are wanted to be utilized in historical research, they should be criticized and compared with other sources rigorously. Nevertheless, each source to be used in historical research should already be subjected to a very rigorous process of criticism. In addition, while conducting research, in principle, no source should be considered as objective and reliable in advance. For this reason, the memoirs which are produced by the participants of the events without introducing any other factors should be considered as a valuable primary source.

Finally, the aim of this article is to reveal the possible contribution that the recently published memoirs by retired diplomats can make to the historiography of Turkish foreign policy in the post-Cold War era. Memoirs published by retired diplomats in the last ten years offer extremely valuable information for the history of Turkish foreign policy. In a detailed examination of these works, it is seen that the memories in question focused on the post-Cold War period of Turkish foreign policy. A researcher studying the history of Turkish foreign policy would access very satisfactory first-hand data on subjects such as the collapse of the USSR, Cyprus issue, EU membership, Iraq's invasion of Kuwait, Iraq embargo, US invasion of Iraq, March 1, 2003 Resolution, Mavi Marmara Incident, relations with KRG, UN Security Council Non-Permanent Membership, Turkey's mediation activity between Iran and the West, the Africa Action Plan and the recent tension in Turkish-Russian relations.